

Zenbait gogoeta narratibako ikuspuntuari buruz

Jose Austin Arrieta

Duela zenbait egun, "korrika"ren aitzin-solas edo girotze-ekitaldi gisa antolatua izan den euskal literaturari buruzko ziklo honetan parte hartzeko gonbitea egin zitzaidanean, nire lehenengo erreakzioa uko egitearena izan zen edo, behinepehin, eragozpenak jartzearena. Eta adierazi ere halaxe adierazi nien deitu zidaten antolatzaileei: "ez dut ezer esatekorik", "idazleok gutxiago hitz egin eta gehiago idatzi, egin beharko genuke", etab. Ez dakit zein neurritan edo proportziotan izan zitekeen bidezkoa nire jarrera muker eta muxinzale hori: egiaren parte bat bederen bazuelakoan nago, izan ere beti bai bait dago, bai literaturan bai beste edozein alorretan, "gurutze gabeko prozesiotan" luzatzeko eta gartzain-danbolin berberari etengabe eragiten ibiliaren ibiliz eztabaida antzutan denbora alferrik galtzeko arriskua. Baina ez, oro har ez: gogoeta beti da beharrezkoa, gure egoeran beharbada beste inon baino beharrezkoago. Eta gainera, zenbaitetan gogaikarri gerta badakiguke ere, literatur lanetan gabiltzanok, nahi zein nahi ez, halako proiektio publiko bat badugunez gero, beharturik gaude, noizbehinka bederen, gure izkribuak irakurtzen eta sufritzen dituen irakurlegoari geure lanaren nondik-norakoaren berri ematera; hots, ipuinak ezezik, kontuak ere eman behar ditugula lantzean behin.

Narratibako ikuspuntuari buruz, edo litezkeen ikuspuntu diferentei buruz, era askotara hitz egin daiteke. Erarik eta modurik egokiena, beharbada, unibertsitate-mailako berbaldi sakon horietako bat moldatzea izango litzateke, literatur kritikazko saio teoriko bat, alegia, gai horretan jakitun diren hainbat ikertzaile ospetsuren zita eta aipamen ugariz "gatzozpinduba". Baina ez noakizue ez Bally, ez Spitzer, ez Barthes, ez Lukacs, ez Peru eta ez Pello, aipatzera: alde batetik, neure unibertsitate-garaiko, ikasle aski alfer eta irakasle aski baldar izana naizen aspaldi eta arestiko garai horietako paper eta fitxa zaharrei hautsa astintzen hasteko gogo-piperrik ere izan ez dudalako, eta, bestetik —ze arraio!— gogoeta guztiz pertsonal bat, nahiz eta dudarik gabe maisuena baino apalagoa izan, niretzat behintzat bai eta zuentzat ere bai beharbada —une honetanxe bederen— interesgarriago gerta daitekeela pentsatu dudalako.

Literatur lanarekiko neure harremanetatik jaso izan dudan zenbait esperientzia xumez (zenbait "eskarmentu"z, alegia: ondotxo zekiten gure zaharrek esperientzia beti dela eskarmentua) mintzatuko natzaizue, beraz. Eta gauza bat aitortuko dizuet, horrela, ziplo, luzamendutan ibili gabe: haserre ibili naiz aspaldi honetan literaturarekin, oso haserre gainera. Batzutan garbi ikusi, edo garbi ikusi uste izan dut behinepehin, zer den literatura deitzen dugun zer hori: odaliska eder eta gutuziagarri bat, ustezko palmondo naharoz eta ustezko iturri gardenez hornituriko ustezko oasi batetik, keinu eta imintzio, bere ahots ezti eta gerri-buelta zorabiagarriarekin dei egiten digun espejismozko odaliska (edo odalisko, gustuen arabera). Bertaratuz gero, ordea, "harena" harea besterik ez ohi dela sarriegitan frogatu behar izaten den gauza da. Dena dela, alferrik da arrenkuratzea, hau Sisiforen mitoaren errepikapen eterno bait da, grina sukartsuen etengabeko kalbarioa: hoztasun- edo epeltasun-boladak gorabehera, bai bait dakit (bai bait dakigu denok) ostera berriz kokxa egingo diogula amuari eta itzuliko garela, itzuliko garenez, basamortuan oasi bila ibiltzera. Jakin ere bai bait dakigu non edo non egon badaudela oasiak, agian duna-kokkor horien atzean, agian kaktus xixtrin haien ondoan, agian... Honek ez dauka bueltarik, lagunok, amodioak bezala.

Eta bueltarik ez duenez, eta gauzak deitoratzen ihardunda ezertxo ere konpontzen ez denez, komeni zaigu, ezer ganorazkorik egingo badugu, zera: jezartzzea, kantinploratik ur-tanta batzu edatea, gauaren zain egotea, eta orduan, hozkirriaren lasaitasunez eta oskarbiaren argitasunez, izarrei begira norabideari antzematen saiatzea.

Ni neu, batez ere urtebeteko lana egin ondoren neure bigarren nobela erditu ez baizik abortatu egin nuenez gero, neure artean zenbait oinarri eta burubide birplanteatzeari ekina natzaio arestian. Eta halako ondorio irme batera iritsia naiz: lirikaren enfokea oso arriskutsua dela narratibarako. Denok dakigunez, prezeptiba literario zaharrek, klasikoen literatur teoriar eta praktikan oinarriturikoek eta, garbi zedarriztatzen zuten literatur jenero bakoitzaren eremua edo —eremua baino areago— perspektiba, ikuspuntua. Halaxe ikasten genuen batxilergoko testu-liburuetan: lirikari lehen pertsona zegokiola eta narratibari hirugarrena, bigarrena, berriz, didaktikari eta zegokiolarik. Eskema sinplea, argi eta garbia..., baina, zoritxarrez, erromantizismotik hona eta, batez ere, XX. mende honetako narratiba hurrenez-hurreneko hainbat iharrotsaldiz iraulia duten errotiko aldakuntza bortitz batzu direla medio, arras “gainditurik” gelditu dena. Denok edan dugu iturri honetatik; gure belaunaldikoen halako lelo finkatua izan da eta da honako zera: gaur egun, ezin dela XIX. mendeko narratzaile handiek bezala idatzi (Balzac, Flaubert, Tolstoi, Dostoiewski, Dickens, Galdós...). Eta, hainbat literatur kritikoren ikerkuntzatan oinarriturik, denok erabili izan ditugu —eta darabiltzagu— hitzetik hortzera kontzeptu “joyceanoak”: kontzientziaren korrontea, subkontzientearen isuria, denbora-espazio koordenatuen ordenamendu psikikoa eta ez kronologikoa, etab. Euskal literaturaren azken hoge urteotako mugimenduan (edo mugimendutxoan, beharbada) ibili garenok ere, ezinbestean, eritzi-giro honekiko zordun gara; besteak beste, Ibon Sarasolak bere liburu hartan —*Txillardegia eta Saizarbitoriaren nobelagintza* zeritzan hartan— botatzen zituen anatema estetikoak ditut orain gogoan. Eta, kontuz, ez diot inondik ere egungo narratibaren iraultza-korronte horiek —“nouveau roman” eta gainerako saio jadanik hain “nouveau” ez diren horiek— funsgabeko *bluf* bat izan zirenik; beste era batera esanda, ez pentsa, gero, jarrera tipikoki erreakzionario batean babestuz, orain “lehengo autore zahar”ren bikaintasunak goraiatzaren hasiko naizenik: bistan da Txomin Agirrek bezala idaztea —hizkuntz eta lexiko-aberastasunak alde batera utzirik— izugarrikeria eta inozoakeria hutsa dela. Bakar-bakarrik hauxe da nire kezka, eta ez kezka teorikoa soilik, errealitatean frogatu ahal izan dudana baizik: narratibari lirikaren txertoa eginez, ez ote gara narratibaren arbola ihartzen ari, ez ote gara narratiba hiltzen ari?

Kontzeptzio filosofiko sakonak daude arazo honetan jokoan, ez da teknika-arazo hutsa, badakit. XX. mende-hondar honetako gizakioi aurkezten zaigun mundua mila printzatan lehertua ageri

zaigu. Galdua dugu mundua geure barne-begien aurrean ulertzeko eta orekatzeko posibilitatea eta, agian, baita esperantza ere. Literatura, hein handi batean, norberaren barne-gaztelurako erretirada etsitua bihurtua da aspalditxotik. Baina barne-gaztelu hori mamuz eta iratxo izugarritz beterik dago. Ez baldin badugu kanpoalderako leihorik zabaltzen, gureak egin du: zoratasunaren bazka bilakatu-ko gara. Literatura, orduan, ibigarri beharrean, pozoiz izango da guretzat. Literatura beharbada beti izana da dosi txikitana, elikuan eta tentuz, dastatu beharreko droga bat, baina gaur egun, munduarekiko des-referentzializazio erabatekoaren menpean hersten garelarik, hil gaitzakeen "kaballo" gaitza ere bihur dakiguke.

Nire ustez, zenbait konbentzio zahar berriro martxan jarri beharra daukagu. Badakit narratzaile orojakile, *omnisciente* edo dena delako hori, ezin izan daitekeela inor, eta inork horrelakoa izateko gura "serio"rik ageri badu, ergelkeriarik latzenez erortzen dela eta, ezinbestean, literatura beharrean *pastiche* geza bat besterik ezingo digula eskaini. Baina egin dezakegu "orojakile" garelako jokoak; jolas gaitzake, alegia, narratzaile "orojakile" izatera..., zergatik ez? Zergatik ez errebindikatu berriro geure fikzioaren kreaturerekiko harrotasuna? Zergatik ez bihurtu berriro "Gepetto" arotz, egurrezko "Pinotxoak" pretentsiorik gabe egiten dituzten "Gepetto", hori bai: beti ere, agian, zurezko panpina hori mirakulu batez bizidun bihur litekeelako esperantza isil eta umilari eusten diogularik?

Lehenengo egunean, Josebaren azken liburuaren aurkezpenekoan, Donostian, Mikel Lasaren hitzetan entzun nuen berriro, gure belaunaldikoengan bederen, literaturarekiko atxekimendua erabat eten ez dakigun funtzionatu duen eta funtzionatzen jarraitzen duen *leit motiv* nagusia: literaturgintza gaurko gizakiari gelditzen zaion libertate-eremu bakarrenetarikoa bat dela. Ideia optimista da oso, ederra eta derrigorrez —iltze gori bati oratzea bezalatsu— asumitu behar duguna: egia izan ala ez izan, asumitu egin beharrekoa, zeren eta bestela nihilismoaren isiltasunean, hau da, heriotzaren isiltasunean, erortzen bait gara, eta horrek literaturaren defuntzio-akta firmatu besterik ez bait luke egingo. Libertatea, askatasun kreatiboa: adimenez eta senez, errotik eta erraetatik, amestutako Arkadia; gizarte konputerizatu eta puteatu honetan, hiperespezializazio teknologizatu nagusi den gizarte hiperresklerotizatu eta autoritario honetan, literatura Ernazimendu edo Berpizkunde hartako *uomo universale* haren idealaren azken reduktua izango litzateke, modernitate-zantzurik eta ihardunik gar-

denena, modernismo zaharkitu guztietatik "pasa" egiten delako hain zuzen.

Orain arteko gogoeta hauek, gogoeta beharbada aski deslotuak irudituko zitzaizkizuenak, alde batera utzita, beste gai bat aztertu nahi nuke hitzaldi honetan, berau ere, nolabait, ikuspuntuaren problematikarekin zerikusia duena, nahiz eta pertsona narratzailearen funtsezko hautapena den baino ikuspegi orokorrago eta linguistikoago batetik. Eta, orain arte esan dizkizuedanak duela bi urte egin nuen nobela-saio baten esperientzia aski frustrantetik xurgatutako ideiak izan diren bezala, orain ekingo diodan gogoeta ere lan konkretu batean bildu ditudan inpresio eta ideien inguruan ibiliko da. Laster argitaratuko da, izan ere, azken urte honetan burutu dudan itzulpen-lana, M. Yourcenar-en *Hadrianoen Oroitzapenak* liburuarena. Lan horrek, lan nekoso eta gaitz baina une askotan behintzat atsegina ere gertatu zaidan horrek, eragin dizkidan zenbait burutazio komentatuko dizkizuet ondoren.

Liburu hori nobela-dokumentu edo nobela historikoaren hari-koa da. Ikuspuntuaren problematika ez da obra honetan, zentzu batez bederen, konplikatua: Hadriano enperadoreak lehen pertsonan kontatzen dizkigu bere bizitzaren gorabehera guztiak, autorea erabat —eta nahita, noski— kanpoan gelditzen delarik. Baina ageriko sinpletasun horren barruan izugarritzko konplexutasuna ezkututzen da: urte luzetako dokumentazio-lana, lehenik, milaka lan-ordutako ikertzapen historikoa, eta gero, gainera, oso prozesu psikologiko bihurria: pertsonaiarekiko identifikazio edo sinpatiazko prozesua: idazlea, XX. mende honetako emakumea, halako *medium* bat bihurtzerainoko puntuan, zeinaren bitartez orain dela 1.800 urteko pertsonaia bat mintzo bait zaigu. Konplexutasun horren agergarri ezin nabarmenagoa, honako datu "arruntean" ikus dezakegu: hogeitabost urte inguru kostatu zitzaion autoresari liburu burutzea... (Komentario "inuxente" bat honen aurrean: zein editorialek, zein erakunde publikok nahiz pribatuk ordainduko lioke euskal idazle bati hogeitabost urtetako soldata beste horrenbeste egin lezan?).

Nire gogoeta- eta kezka-iturri nagusia, dena dela, lan hau egiten aritu ahala egunetik egunera areagotuz joan zaidana, honako hau izan da: gure hizkuntzaren egitura gai al da europar literatura-ko obra heldu hauen edukina jasotzeko? Galdera larria, benetan. Denok dakigu gure hizkuntza, inperialismo espainol eta frantsesaren oldarraren pean, eta bertako klase nagusiaren —gaur egun, burgesiaren— utzikeria eta traizioa dela medio, ia itoan eta desa-

gertzeko zorian dagoela, baina denok —edo askok, behinepehin— gordetzen dugu halako esperantza sendo bat gauzak aldatu egingo direla edo ditugula, hobeto esanda, zeren eta bestela, jakina, ez bait genuke lanean jarraituko. Eta esperantza horren baitan geure hizkuntzaren ahalbideekiko konfidantza erabatekoari eutsi egiten diogu: “euskara gai da, euskara kapaz da, edo izango da, oraingo baldintza historikoak gainditutakoan eta indar-korrelazio politikoak geure alde jarritakoan...” Seguru? Ez nuke *gafe* izan nahi, baina gauza bat behintzat argi dakusat: txinatarrek Maorekin egin zutena baino handiagoko iraultza kultural bat egin beharko dugula geure hizkuntzari “behar duien tornaia” emateko, zeren eta gaur-gaurkoz, nire ustez, daukan zalutasun-ezarekin, lexiko-zehazka-bekeriarekin eta, batez ere, sintaxi ia guztiz “inhomologable” honenekin, jai dugu. Saiatuko naiz esplikatzen.

Testu baten literatur balioa epaitzen hasten garenean, testu eder jakin batek eragin digun inpresio atsegingarria arrazoibidearen galbahetik iragazten saiatzen garenean, maiz aipatu ohi ditugu literatur kritikako zenbait kontzeptu funtsezko: konnotazio kontzeptua, esate baterako, edo sinkretismo kontzeptua, edo hizkuntzaren erabilera literarioak baduen eta erabilera arruntak ez duen “normatik aldentze” edo *écart* delako hori. Testu baten kilate literarioez ohartzerakoan, oso kontutan hartzen dugu horko hizkera horrek ohizko hizkerarekiko daukan aldea, bestelakotasuna. Literatur atsegina, neurri handi batean, sorpresan, ez-ustekotasunean, oinarritua dago. Metafora piktoriko bat erabiliz, esan genezake hizkuntza dela hondoa —kolore lau, uniformea— eta hizkera literarioa dela hondo horren gainean, su baten txinpartak bailira, “lehertzen” diren pintzelada bizi, ñabar eta segailen multzoa (forma literarioa edo literaturtasuna bera). Gogoeta-hari honi tirako bagenio, gau osoa pasa genezake, mataza, haatik, harilkatzea lortu gabe, baina hasieran agindu dizuet ez nintzela teoria abstraktutan enroilatuko eta saiatuko naiz hitza betetzen. Kontsiderazio orokor bat, besterik ez, azken urteotan, gainera, askoren ahotan dabilena: nola harmoniza daitezke, simultaneoki, aldi berean, hizkuntza baten, gure euskararen, normalizazioa, alde batek, eta literatura (hots, desnaturalizazioa, neurri batean), bestetik? Nola da posible bi prozesu horiek alde batera eramatea? Ez dakit: galdera formulatzen bai, baina erantzuna ematen ez dakit. Praktikan saiatu behar, nola edo hala.

Eta, beti edo ia beti gertatzen den bezala, adibide bakar batek mila parrafada teorikok baino argi gehiago ematen duenez gero,

adibide bat aipatuko dizuet berehalaxe, *Hadrianoren Oroitzape-nak* liburuko pasarte bat. Dena dela, horri ekin baino lehen, puntu bat azpimarratu: sintaxia, joserka, horretan dugu desfiorik latzena, *handicap*-ik ikaragarriena. Euskaldunoi inposatuak zaizkigun beste bi hizkuntzetako sintaxia, espainola izan zein frantsesa izan, hain bestelakoa da, non, eguneroko harremanetarako hizkuntzaren mailan ezin-adostuak eta interferentziak ugari baino ugariagoak baldin baditugu, problema horiek hainbatenaz biderkatu egiten bait zaizkigu literatur komunikazioari dagozkion premiei aurre eman behar diegunean. Eguneroko bizitzan, izan ere, normalki, egitura mikrosintaktikoak erabiltzen bait ditugu elkar ulertzeko, baina literaturan, prosazko literaturan noski, makrosintaktikoak erabili beharra suertatzen zaigu edo suertatu beharko litzaiguke behinepehin, zeren eta —“hor jak, ba, untzie”— erabiltzen ez baditugu, ez erabiltze hori literatura oso pobrea dugun seinale bait da beste ezer baino gehiago: korolario gogorra, gupidagabea, baina egiazkoa nire ustez. Hona hemen lehentxeago iragarri dizuedan pasarte, espainolezko itzulpenetik hartua:

“Abandoné Atenas, reseca y rubia, por la ciudad donde hombres envueltos en pesadas togas luchan contra el viento de febrero, donde el lujo y el libertinaje están privados de encanto, pero donde las menores decisiones afectan al destino de una parte del mundo y donde un joven provinciano ávido pero nada obtuso, y que al principio sólo creía obedecer a ambiciones bastante groseras, habría de perderlas a medida que las realizaba, aprendiendo a medirse con los hombres y las cosas, a mandar, y, lo que al fin de cuentas es quizá algo menos fútil, a servir”.

Ederto, ezta? Deabruzko andre horrek, urtebetez neure alame-na izana dudana Marguerite adiskide horrek, esan zezakeen, bada, adibidez: “Abandoné Atenas y me largué a vivir a Roma, que me molaba en cantidubi”, eta puntu, ezta? Baina, bai zera: hartara ez zatekeen gauza bera izango, jakina. Eta ez informazio aldetik soilik. Ez dugu astirik eta ez da beharbada hauxe unerik egokiena testuaren azterketa astitsu bat egiteko, baina, dena dela, begien bistakoak dira testuaren literaturtasuna abalatzten duten zenbait ezaugarri: epitetoaren erabilera dela esango nuke pasarte osoaren ardatza, testu osoa bera epiteto handi bat dela; hemen ez da ezer denotatzen edo determinatzen, edo, zehazkiago esanda, denotatu eta determinatu bai, baina beste zerbaiten bidez: kualifikatze edo kalifikatzearen bidez, konnotatze esplizito baten bidez. Bueno, eta? euskaraz? Oraintxe bertan irakurriko dizuet egin dudana itzul-

pena. Baina ohar gaitezen: espainolezko itzulpenean, eta jatorrizko testu frantsesean ere berdintsu, efektu literarioa hizkuntza egitura jakin baten eskutik sortzen da, ordena jakin batean isurtzen zaizkigu begietara eta burmuinera deskribapenaren xehetasunak, informazio hutsaren hondo neutroaren gain, erreka lasterreko eskailuak bailira, jauzika eta distiraka bor-borrean dirakiten zenbait pintzelada estilistikoren bidez. Sintaxi-molde erromantzearen bitartez, alegia, “determinante” eta “determinado”, “término regente” eta “regido”aren ordena jakin baten bitartez, zeina —ondikotz, maleruski, eta zoritxarrez— gure hizkuntzaren ordena ortodoxoaren alderantzizkoa bait da. Ze arriskurekin egiten dugu topo, beraz? Euskal itzulpena ez ulertzeko arriskuarekin, noski. Gure hizkuntzaren sintaxiak daukan gauzarik “txarrena” edo, izan ere, zera bait da: lehendabizi xehetasunak, detaileak, ematen direla eta gero orokortasunak edo jeneralitateak. Lehen aipatu dudan koadroaren metaforarekin jarraituz, badirudi euskaraz lehenik pertsonaien aurpegiak, eskuak, jazkeren tolesturak eta egundalako xehetasunik niniñoenak pintatzera beharturik gaudela eta gero, gero bakarrik, arduratu behar dugula hondoa pintatzeaz. Segun nondik begiratzen den, gure hizkuntzaren ezaugarri funtsezko hau ederra, super-ederra, bikaina eta ez-dakit-zenbat gauza izan daiteke (hizkuntzaren filosofiarren ikuspegitik begiratu eta), baina dudarik gabe, zanpatzen eta itotzen gaituzten erdarekiko konpetentzia nola antolatu beharko ote genukeen estratergiari dagokion alderditik begirata, izugarritzko *handicap* eta lastrea da. Horregatik aipatzen nizuen lehen Mao eta txinatarrena; izan ere, txinatarrek bezala lan egin beharko dugu, gure literaturan desnormalizazioaren normalizazioa lortzeko.

Hauxe da nik egindako itzulpena; zuek esan ulertzen den ala ez.

“Halako batean iritsi zitzaidan Athenas lehor eta horail hartatik beste honako hiri honetara itzultzeko tenorea: toga astunetan bilduriko gizon batzuk otsaileko haize zakarraren kontra borrokatzen diren hiria berau, luxuak eta irrits-asekuntzak berak ere bat ere xarmarik ez duten hiria, non, alabaina, hartzen diren erabakirik ttipienek ere munduaren zati baten zoria ukitzen bait dute, eta non probintziano gazte antsiatsu honek —probintziano baina ez, haatik, ergelegia izaki— lortuko bait zuen hasiera batean asaldatzen zuten handinahi aski zarpail ustezko haiek errealitate bihurtu-ahala iraungi ere egin zekizkion, non ikasiko bait zuen gizonekin eta gauzeekin ere burua neurtzen, agintzen, eta, azken batean beste gaincrakoak bezain hutsal ez den gauza bat, onuragarri izaten”.

Beldur naiz, testu makur honen adibidea aipatuz, ez ote naizen neure teilatuari harrika aritu, eta, datorren astean edo, itzulpen-lan hori kaleratzen denean, hainbestearainoko izu-ikara hezur-muinetaratua izango ez ote duzuen, non liburua erosteko gogoak oro guttiz ezabatuak izango bait dituzue. Hala bada, hala bedi: nik neuk, behintzat, dagoeneko kobratuak bait ditut (eta gastatuak) subentzioak eta gainerako sos guztiak, eta salmenten araberako komisioen esperantzatan egon beharrik ez dudanez gero, hor konpon Elkar Editoriala. Zuen lasaibiderako, dena den, gauzatxo bat: liburuko pasarte guztiak ez dira orain irakurri dizuedana bezain gaitzak, ez; badira gaitzagoak ere.

Egina dugun bidearen partea laburra da, ñimiñoa da, oraindik eginkizun daukagunaren aldean, zinez. Baina Josebaren, gure Joseba maitatu eta miretsiaren hitzekin amaituko dut gaurko neure saio hau:

“Eta sortzen ari da eguna, gaur ere, eta txarto dago dena, dena desiren bestaldean, ametsen alderantzian, eta halaere ez dugu arnasa galdu, mundu munduko zoko honetan”.

J. A. A.